

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота

магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ
УМІНЬ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПСЕВДОБУЛЬБАРНОЮ
ДИЗАРТРИЄЮ»**

Виконала студентка
спеціальності: 016 Спеціальна освіта.

Агапій Вікторія Федорівна

Керівник:

Левицький В.Е. кандидат педагогічних наук,
доцент

Рецензент:

Вержиковська О.М. кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

м.Кам'янець-Подільський – 2019 року

План

Вступ	3
Розділ I. Теоретичне обґрунтування проблеми формування комунікативних вмінь у дітей дошкільного віку з дизартричними розладами	
1.1. Становлення процесу спілкування за нормального мовленнєвого розвитку дитини.....	8
1.2. Псевдобульбарна дизартрія як порушення мовленнєвого розвитку.....	18
1.3. Специфічні особливості спілкування дітей дошкільного віку з псевдобульбарною дизартрією.....	33
Висновки до розділу	41
Розділ II. Організація дослідження стану сформованості та процесу формування комунікативних вмінь у дітей старшого дошкільного віку з псевдобульбарною дизартрією	
2.1. Опис методики вивчення стану сформованості комунікативних вмінь у дітей дошкільного віку з псевдобульбарною дизартрією та аналіз результатів дослідження.....	45
2.2. Особливості формування комунікативних вмінь у дітей дошкільного віку з псевдобульбарною дизартрією.....	56
Висновки до розділу	70
Висновки	75
Список використаних джерел	80

Вступ

Актуальність теми. На сучасному етапі триває активний процес розвитку системи корекційно-розвиваючого навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку (у тому числі мовленнєвому), що являє собою якісно новий рівень освітнього процесу, що дозволяє виявляти та вчасно надавати дітям логопедичну та іншу спеціалізовану допомогу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та практики свідчить про збільшення кількості дітей дошкільного віку із порушеннями усного мовлення, що зумовлює труднощі в оволодінні програмами навчання і виховання дітей дошкільного віку, своєчасною мовленнєвою підготовкою дітей до школи, мисленнєво-пізнавальною діяльністю, поведінкою.

Дослідники, які працюють у галузі психології вивчали різні аспекти спілкування. Як джерело інформації описували його: О.Борисов, Ю.Ємельянов, Ю.Орлов, Л.Резніков А.Урсул. Зв'язок та взаємозалежність спілкування і мовлення досліджували: Б.Ананьєв, О.Киричук, М.Каган, І.Кон, О.Леонт'єв, В.Сагатовський. Тактику та стратегію формування комунікативних навичок розробляли: О.Калягіна, Г.Камардіна, Д.Карнегі, С.Кові, В.Курбатов, Ю.Орлов, Б.Паригін, О.Смірнова, Е.Шостром. Емоційно-мотиваційну природу спілкування вивчали: І.Бех, Л.Виготський, Б.Ільюк, Н.Коломинський, В.Лопатинська, А.Петровський, А.Реан, С.Рубінштейн,

Проте, в наш час, мало досліджень проблем спілкування, які здійснювались у галузі спеціальної психології. Експериментальні роботи з проблем психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами стосувались переважно мовленнєвої сфери. Досить широко досліджена мовленнєва сфера дітей з різними порушеннями мовлення (Л.Борщевська, Л.Виготський, Н.Гаврилова, С.Конопляста, Б.Корсунська, Н.Морозова, Л.Носкова, Є.Соботович, В.Тарасун, В.Тищенко, Л.Трофименко, Ж.Шиф, М.Шеремет).

Мовлення є важливою передумовою сформованості навичок спілкування. Його порушення значно ускладнює і обмежує процес комунікації – необхідної умови соціальної адаптації дітей. Найбільш доцільно розпочинати роботу з розвитку мовлення у дошкільному віці. Саме цей період є сензитивним для розвитку комунікативно-мовленнєвих функцій. У дошкільному віці швидкими темпами поповнюється словниковий запас, формується зв'язне мовлення (діалогічне і монологічне), його звукова культура, граматичні навички. Тому саме у цьому віці необхідно вчити дошкільників правильно висловлювати свою думку, будувати діалог та монолог, відстоювати власну комунікативну позицію і приймати позицію іншого. У педагогічній корекційній роботі з дітьми необхідно докласти зусиль, щоб порушення мовлення наклали якомога меншу проєкцію на особистісний розвиток дитини. Значення комунікативної діяльності у житті дитини обумовлює необхідність вивчення умов і факторів, які сприяють її розвитку.

Орієнтація сучасної логопедії та корекційної педагогіки на гуманізацію освітньо-виховного процесу висуває в число актуальних проблем створення оптимальних умов розвитку особистості кожної дитини, її особистісне самовизначення та соціалізацію. Особливо гостро ця проблема постала щодо дітей з порушеннями мовлення, а саме – дошкільників з клінічним діагнозом «дизартрія», так як, за даними психолого-педагогічних досліджень, процес особистісного розвитку і самовизначення цих дітей ускладнений. Це обумовлено окрім проблем з іннервацією мовленнєвого апарата незрілістю емоційно-вольової сфери, відставанням у формуванні системи соціальних відносин.

Дизартричні порушення в залежності від проявів і походження характеризуються певними особливостями, насамперед, їх патогенетичною спільністю з руховими розладами (М.Бабадагли, Н.Брагіна, В.Козявкін, С.Зінченко, С.Конопляста, О.Романенко, Л.Ханзерук, Н.Пахомова, Т.Скрипник, М.Шеремет, В.Мартинюк, О.Мастюкова, Л.Панасюк, В. Тарасун, А. Шевцов та

ін.). Це виявляється насамперед у характері порушень загальної і мовленнєвої моторики.

У руслі останніх концепцій дошкільної освіти особливого значення набуває формування у дітей навичок позитивної взаємодії з оточуючими як фундаменту соціального розвитку. Відповідно до поглядів психологів (Л.Виготський, А.Запорожець, О.Леонт'єв, С.Рубинштейн, Д.Ельконін та ін.), спілкування виступає в якості однієї з основних умов розвитку дитини, найважливішого чинника формування особистості, провідного виду людської діяльності, спрямованої на пізнання та оцінку самого себе за участю інших людей.

Недосконалість комунікативних навичок, мовленнєва інактивність не забезпечують процес вільного спілкування і, у свою чергу, не сприяють розвитку мовленнєвої, мисленнєвої та пізнавальної діяльності.

Аналіз теорії і практики особливостей формування комунікативних вмінь дошкільників з псевдобульбарною дизартрією свідчить про її окремі прогалини. Мало уваги приділяється формуванню комунікативних вмінь дошкільників з псевдобульбарною дизартрією з урахуванням їх індивідуальних показників (стан комунікативних вмінь, наявність супутніх відхилень у психофізичному розвитку); недостатньо повно використовуються можливості таких практично орієнтованих засобів формування комунікативних вмінь, як сюжетно-рольові ігри; не приділяється достатньої уваги психологічному супроводу, зокрема формуванню адекватної самооцінки, подоланню мовленнєвого негативізму.

Виявлені недоліки пояснюються наявністю суперечностей: між необхідністю забезпечення єдності всіх компонентів комунікативних вмінь особистості і епізодичним формуванням лише частини цих компонентів у дошкільників.

Мета дослідження – виявлення стану сформованості та виявлення особливостей формування комунікативних вмінь у дошкільників з псевдобульбарною дизартрією.

Гіпотеза дослідження: процес формування комунікативних вмінь у дошкільників з псевдобульбарною дизартрією буде протікати більш ефективно, якщо буде враховано принцип індивідуального та диференційованого підходу; створено мотивуюче середовище; забезпечено єдність когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів при включенні дошкільників у практично-орієнтовану комунікативну діяльність; методика корекційно-розвивального впливу заснована на поетапному формуванні у дошкільників комунікативних вмінь і ставлення до себе як до суб'єкта комунікативної діяльності

Відповідно до поставленої мети були визначені **завдання:**

1. Проаналізувати ортодоксальні та сучасні підходи до вирішення проблеми формування комунікативних вмінь у дошкільників з порушеннями мовленнєвого розвитку.

2. Розробити критерії, показники та методика діагностики сформованості комунікативних вмінь у дошкільників з псевдобульбарною дизартрією.

3. Обґрунтувати, розробити та апробувати методика корекційно-розвивальної роботи спрямовану на формування комунікативних вмінь у дошкільників з псевдобульбарною дизартрією.

4. Узагальнити та описати висновки проведеного дослідження.

Об'єкт дослідження – процес формування комунікативних вмінь у дошкільників.

Предмет дослідження – формування комунікативних вмінь у дітей дошкільного віку із псевдобульбарною дизартрією.

У дослідженні були використані **методи:** аналіз логопедичної та психолого-педагогічної літератури з проблематики дослідження; бесіди, інтерв'ю), спостереження; вивчення документації; соціометрія, математична обробка та узагальнення результатів.

Елементи наукової новизни полягають у підкресленні актуальності та узагальненні підходів до розвитку комунікативних вмінь у дошкільників з дизартрією.

Практичне значення отриманих результатів: узагальнена та описана методика корекційно-розвивальної роботи з розвитку комунікативних вмінь у дошкільників з дизартрією може бути використана педагогами та логопедами спеціальних груп, батьками дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Апробація результатів дослідження була представлена на звітній науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (квітень 2019 р.).

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел.

Експериментальна база дослідження: центр реабілітації дітей та інвалідів «Крок» м. Рівне.

Висновки

Комунікативні вміння є індивідуально-психологічними властивостями особистості дитини, що забезпечують їй умови для особистісного розвитку, соціальної адаптації, самостійної інформаційної, перцептивної, інтерактивної діяльності на основі суб'єкт-суб'єктних відносин. Комунікативні вміння є умовою розвитку особистості дітей і проявляються у процесі спілкування; сформованість комунікативних вмінь є суб'єктивною умовою ефективності соціалізації особистості і самостійного здійснення дошкільниками інформаційної, перцептивної, інтерактивної діяльності; в основі формування комунікативних вмінь лежить ідея особистісно-орієнтованого підходу.

Дизартрія – порушення вимовної сторони мовлення, обумовлене недостатністю іннервації мовленнєвої мускулатури. Провідними недоліками тут є порушення звуковимовної сторони і просодики (мелодико-інтонаційної і темпо-ритмічної характеристик), а також порушення мовленнєвого дихання, голосу і артикуляційної моторики. Чіткість голосу при дизартрії порушена, мовлення нечітке, загальна схема слова, що вимовляється, залишається збереженою, проте вимова багатьох звуків утруднена внаслідок порушень у техніці виконання мовленнєвих рухів. Найбільш характерною особливістю є стертість і змазаність артикуляції. У тяжких випадках дизартрії настає анартрія, тобто неможливість утворювати мовленнєві звуки. Дітям або дорослим з дизартріями притаманні швидка мовленнєва втома, нерідко значне слиновиділення (гіперсаливація). Поштовх видихуваного повітря слабкий. Інші сторони мовлення: розуміння, словник, граматична сторона можуть або не порушуватися, або відставати у своєму розвитку як і за розумової відсталості. Іноді дизартрія спостерігається на тлі значних рухових порушень, ступінь вираження яких може бути різним. Так, у дітей часто страждає моторика верхньої частини обличчя; при цьому спостерігається нерухоме, маскоподібне, амімічне обличчя. Нерідко діти погано пережовують і ковтають їжу. Дизартрія є одним із проявів паралічу центральної нервової системи.

Поширеною формою дизартрії є псевдобульбарна дизартрія, яка ха-

рактизується різними порушеннями м'язового тону. Ці порушення зумовлені ураженням черепно-мозкових нервів, що іннервують артикуляційну мускулатуру. Внаслідок ураження язикоглоткового, блукаючого і під'язикового нервів у дітей виявляється псевдобульбарний синдром, що характеризується порушенням ковтання, дихання, голосоутворення, різкою обмеженістю рухливості органів артикуляційного апарату.

Псевдобульбарна дизартрія може виявлятися за різним ступенем: середня тяжкість або виражена псевдобульбарна дизартрія, за якої можлива рухливість окремих м'язових груп і деяка артикуляція звуків; легка або стерта дизартрія, за якої неврологічна симптоматика нечітко виражена, наявні парези окремих м'язових груп, що супроводжуються нечіткою звуковимовою, назалізацією, дисфонією, просодичними розладами, коротким і поверхневим диханням.

Виділяють кілька основних причин порушення формування комунікативних вмінь у дітей з псевдобульбарною дизартрією: порушення мовленнєвої моторики, обмеженість мовленнєворухових можливостей; особливості психічного розвитку, порушення формування особистості, емоційно-вольової сфери і поведінки; недосконалість соціального розвитку (гіперопіка і ін.), переважання лікувального впливу над педагогічним, часта госпіталізація; мовленнєвий негативізм внаслідок некоректної побудови спілкування і педагогічних помилок.

Дитина з псевдобульбарною дизартрією при дитячому церебральному паралічі в перші роки життя часто знаходиться в різних лікувальних установах, і, якщо педагогічної роботи не проводиться, вона може відставати у розвитку мовлення і спілкування. Крім того, негативний емоційний фон, реактивні стани, які можуть спостерігатися у цих дітей при відриві від батьків, дезадаптація у новій ситуації створюють несприятливі передумови для розвитку комунікативних вмінь. Сюди можна віднести неправильні методи виховання в сім'ї або дитячому закладі, які полягають у недостатній увазі до дитини з боку дорослих, або, навпаки, у гіперопіці. І в тому, і в іншому випадку у дитини не

формується мотивація спілкування. У першому випадку нема до кого звертатися, у другому немає чого.

У дітей з псевдобульбарною дизартрією спілкування набуває специфічний характер. Так як спілкування з однолітками часто пов'язане з серйозними труднощами, коло спілкування дитини обмежується дорослими: батьками та вихователями. Дошкільник стає залежним від думки дорослого, у всьому орієнтується на неї, наслідує вчинки і т.д.. Це є своєрідною формою компенсації особистісних переживань, прагненням отримати схвалення, заохочення, яке на певному етапі закріплюється і затримує процес розвитку більш зрілих форм спілкування, в першу чергу, з однолітками. Такі діти намагаються задовольнити свою потребу у спілкуванні з однолітком допомогою дорослого.

З метою вивчення особливостей комунікативної сфери дітей дошкільного віку було організовано описане дослідження. У експерименті взяли участь 5 дітей з ДЦП з псевдобульбарною дизартрією старшого дошкільного віку (5,5-6 років), тривалість експерименту склала три місяці, протягом яких діти проходили курс реабілітації. Основними методами дослідження були: спостереження, бесіди, опитування співробітників про особливості спілкування і поведінки дітей, соціометрія з інтерпретацією результатів. У зв'язку з тим що клінічна картина проявів церебрального параліча унеможливорює порівняння з дітьми з нормальним розвитком то вивчення комунікативних вмінь проводилося в середині мікрогрупи з 5 дітей (які відносно не суттєво відрізнялися клінічною картиною та рівнем інтелектуального і мовленнєвого розвитку) хоч мали різний соціальний досвід і коло спілкування.

Спостереження за дітьми у процесі вільного спілкування показало, що не завжди реальні стосунки дітей відповідають їх виборам у соціометрії. Деякі діти («пропущені» і «ізольовані») гралися поодиноці або безуспішно намагалися увійти до складу різних груп. У процесі спостереження за дошкільниками виявлено низький рівень розвитку ігрової діяльності: бідність

сюжету, низька мовленнєва активність, вузький алгоритмічний характер гри і т.д.

Отримані дані свідчать про те, що у групі дітей з псевдобульбарною дизартрією на статус, впливає рівень розвитку мовленнєвих і психічних можливостей, а також ступінь вираженості фізичного дефекту. У несприятливих статусних категоріях виявилися діти, обмежені можливості мовленнєвого, психічного і фізичного розвитку яких нерідко призводили до недостатнього рівня сформованості комунікативних умінь і навичок. У процесі вибору партнера для спілкування більшістю недостатньо усвідомлюються моральні якості, а як провідний мотив не виділяється інтерес до спільної ігрової та комунікативної діяльності.

У дітей відзначалося прагнення до самопрезентації і в той же час недостатнє уявлення про себе, свої здібності і можливості; негативне ставлення до себе та інших, прагнення взаємодіяти з однолітками за недостатньої орієнтації на них, їх інтереси і потреби; нездатність до вольової і емоційної саморегуляції поведінки.

Наявність важких мовленнєвих, психічних і рухових розладів при псевдобульбарній дизартрії призводить до стійких порушень спілкування, при цьому ускладнюється процес міжособистісної взаємодії дітей і створюються серйозні проблеми на шляху розвитку та навчання. Отримані дані свідчать про необхідність планомірного навчання, спрямованого на розвиток комунікативних умінь та навичок, розробки відповідних рівню їх мовленнєвого та когнітивного розвитку прийомів і методів корекційно-розвивального впливу, визначення реальних можливостей оптимізації ігрової та навчальної діяльності за рахунок посилення комунікативної спрямованості кожної з них.

Враховуючи те, що корекція рухових, мовленнєворухових і мовленнєвих порушень у разі дизартрії має комплексний характер, рекомендовані такі напрямки корекційно-розвивального впливу:

- виправлення рухових порушень (медичний аспект);

- лікувальна фізкультура і масаж. Ці види роботи має виконувати фахівець. Однак, логопед має знати окремі методи, щоб у разі відсутності фахівців зміг допомогти дитині;
- медикаментозне лікування, спрямоване на нормалізацію м'язового тону, стимуляцію моторного розвитку і зменшення гіперкінезів;
- фізіотерапія, яка охоплює як чинники загальної дії, так і лікувально-рефлекторні;
- ортопедичне, переважно консервативне лікування. При цьому велике значення має правильно організований руховий лікувальний режим, що передбачає часту зміну поз.

Рання і систематична корекція мовленнєвих порушень у дітей з дизартрією сприяє розвитку комунікації, що створює умови для більш оптимальної шкільної і соціальної адаптації. Важливим завданням логопедичних занять є вироблення в дітей регуляції і контролю за своїм мовленням, вирішення якого можливе шляхом розвитку у дітей спеціальної установки і вольового зусилля.

Особливості спілкування дітей з псевдобульбарною дизартрією, а також дані соціометричного дослідження послужили відправними орієнтирами для розробки методики корекційно-розвивального впливу щодо комунікативних вмінь. Під комунікативними вміннями мається на увазі: бажання вступити в контакт з оточуючими і вміння організувати спілкування. При цьому вміння організувати спілкування включає: вміння почати, завершити розмову, привернути увагу співрозмовника; прояв ініціативності, активності у спілкуванні, підтримання бесіди; вміння слухати і розуміти співрозмовника; адекватне використання мовленнєвих і немовленнєвих засобів спілкування, володіння формами спілкування.

Процес формування повноцінної комунікативної діяльності має будуватися на підставі врахування провідної діяльності відповідного віку (ігрової), провідної форми спілкування (ситуативно-ділова, ситуативно-пізнавальна), відповідно до рівня сформованості мовленнєвих засобів.

Успішність роботи полягає у комунікативній спрямованості всієї корекційно-розвивальної роботи з дошкільниками з псевдобульбарною дизартрією.

Формування комунікативних вмінь (навичок) у дітей з псевдобульбарною дизартрією передбачає:

- 1) оволодіння засобами спілкування;
- 2) формування установок на взаємодію і доброзичливе ставлення;
- 3) встановлення позитивних стосунків з оточуючими: здатність вислухати товаришів, коректно висловити ставлення до співрозмовника;
- 4) можливість висловити власні думки, формування позитивного образу «Я»;
- 5) формування вміння колективної взаємодії.

Виявлені особливості комунікативних вмінь дошкільників з псевдобульбарною дизартрією, а також причин порушення їх формування дозволили виділити наступні напрямки корекційно-розвивальної логопедичної роботи: робота над мовленнєвою моторикою; корекція недоліків емоційно-вольової сфери що впливають на якість та перебіг комунікації; подолання мовленнєвого негативізму.

Однією з найбільш ефективних форм суб'єктної взаємодії дітей в умовах дитячого садка є спільні ігри, в яких діти діють одночасно і однаково. Відсутність змагального початку, спільність дій і емоційних переживань створюють особливу атмосферу єдності і близькості з однолітками, що сприятливо впливає на розвиток спілкування і міжособистісних стосунків.

У всіх випадках головна мета роботи з розвитку комунікації полягала в тому, щоб допомогти дитині подолати відчужене ставлення до однолітків, побачити в них не супротивників і конкурентів, не об'єкти самоствердження, а близьких і пов'язаних з нею людей. Тактикою спілкування є співробітництво. У ситуації співробітництва долається можливий егоцентризм та негативізм дітей.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН – 1998. – 204 с.
2. Белякова Л.И., Волоскова Н.Н. Логопедия. Дизартрия. – М.: ВЛАДОС, 2009. – 287 с.
3. Борисов А. Роскошь человеческого общения. – К: RISK, 1998. – 184 с.
4. Буюева Л.П. Человек: деятельность и общение, – Москва: Мысль, 1978. – 216 с.
5. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.
6. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика, 1978. – 345 с.
7. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: в 2-х т. – М.: Просвещение, 1986. – Т. 1. – 427 с.
8. Игры в логопедической работе с детьми: Пособие для логопедов и воспитателей детских садов: / Под ред. В.И. Селиверстова. – К.: Радянська школа, 1985, – 185с.
9. Ілляшенко Т.Д., Стадненко Н.І. Аномальна дитина в школі: Навчально-методичний посібник. – К.: УСДО, 1995. – 120 с.
10. Ільчук Б.А. Спілкування в учбовій діяльності дошкільників // Радянська школа, 1982. – №11. – С. 35-39.
11. Карелина И.Б. Новые направления в коррекции минимальных дизартрических расстройств // Дефектология. – 2000. – № 1. – С. 24-26.
12. Киричук О.В. Проблема спілкування як об'єкт педагогічних досліджень // Радянська школа. – 1973. – № 6. – С. 5-14.
13. Коломинский Я.Л. Познание человека человеком в свете проблем межличностных отношений // Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга. – Краснодар, 1975. – С.33-35.
14. Коломинский Я.Л. Психология детского коллектива. Система личных взаимоотношений. – Минск: Народная Асвета, 1984. – 240 с.
15. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – Київ: Київська книжкова фабрика, 1995. – 304 с.

16. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1984. – 289 с.
17. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1981. – 232 с.
18. Леонтьев А.А. Психология общения. – М.: Смысл, 1997. – 365 с.
19. Лінгводидактика в сучасних закладах освіти. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2001. – 269 с.
20. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики. – Донецк: Лебідь, 2002. – 327 с.
21. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Просвещение, 1986. – 430 с.
22. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповнене. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.
23. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.
24. Лопатинська В. Морально-гуманістичний зміст спілкування // Шлях освіти. – 2003. – №1. – С.27-30.
25. Лурия А.Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия. – М.: МГУ, 1979. – 307 с.
26. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. – К.: НДІ педагогіки України, 1991. – 198 с.
27. Методика викладання української мови: Навчальний посібник / С.І. Дорошенко, М.С. Вакуленко, О.І. Мельниченко та ін. – К.: Вища школа, 1992. – 398 с.
28. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник / С.П. Миронова / – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. – 204 с.
29. Нікіщенко Г. Підготовка дітей з вадами мовлення в компенсуючому дитячому садку (групі) // Дитячий садок. – 2005. – №35. – Вкладка.
30. Новоселова С.Л., Зворыгина Е.В. Игра и вопросы всестороннего воспитания детей // Дошкольное воспитание, 1983. – №10. – С.9-12.
31. Парыгин Б.Д. Анатомия общения: Учебное пособие. – СПб.:

Издательство Михайлова В.А., 1999. – 301 с.

32. Практикум по социально-психологическому тренингу. 3-е изд. / Под ред. Б.Д. Парыгина. – СПб: Изд. Михайлова В.А., 2000. – 352 с.

33. Прикладная конфликтология: Хрестоматия / Составитель К.В. Сельченко. – Минск: Харвест, 1999. – 624 с.

34. Предупреждение нарушений чтения и письма у детей с недостатками произношения. – М.: Просвещение, 1965. – 451 с.

35. Психотерапія в логопедичній практиці: Методичні рекомендації / Укладач Н.М. Ушанська. – К.: РУМК, 1992. – 24 с.

36. Развитие общения у дошкольников / Под редакцией А.В. Запорожца, М.И. Лисиной. – М.: Педагогика, 1982. – 235 с.

37. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – Санкт-Петербург: Питер, 1999. – 416 с.

38. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. – К.: Освіта. 1992. – 176 с.

39. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах: Посібник для вчителя. – К.: Магістр-8, 1997. – 256 с.

40. Савчин М. Педагогічна психологія. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 142 с.

41. Селиверстов В.И. Заикание у детей: Психокоррекционные и дидактические основы логопедического воздействия. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 208 с.

42. Селиверстов В.И. Современный комплексный метод преодоления заикания // Расстройства речи у детей и подростков / Под редакцией С.С. Ляпидевского. – М.: Просвещение, 1979. – 393 с.

43. Семенова К.А. Восстановительное лечение больных с резидуальной стадией детского церебрального паралича – М.: Антидор, 1999. – 384 с.

44. Словарь практического психолога / Составитель С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.

45. Смирнова Е.О., Калягина Е.В. Отношение популярных и непопулярных дошкольников к сверстникам // Вопросы психологии. – №3. – 1998. – С.50-60.

46. Соботович Е.Ф., Гопиченко Е.М. Фонетические ошибки в письме

умственно отсталых учащихся младших классов. – М.: Просвещение, 1979. – 405 с.

47. Соботович Е.Ф. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению. – К.: ПП «Компанія «Актуальна освіта», 1998. – 127 с.

48. Соботович Е.Ф. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции. – К.: ІСДО, 1995. – 204 с.

49. Соботович Е.Ф., Чернопольская А.Ф. Проявления стертых дизартрий и методы их диагностики // Дефектология. – 1974. – № 4. – С.27-34.

50. Социальная психология личности в вопросах и ответах / Под редакцией В.А. Лабунской. – Кишинев: Гардарика, 1999. – 397 с.

51. Социальная психология личности / Под ред. Е.С. Кузьмина, В.Е. Семенова. – Ленинград: ЛГУ, 1979. – 288 с.

52. Таранов П.С. Приемы влияния на людей. – Симферополь: Таврия, 1995. – 496 с.

53. Тарасун В.В. Логодидактика. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 2004. – 348 с.

54. Тарасун В.В. Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями в розвитку. Монографія. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – 392 с.

55. Тарасун В.В. Морфофункціональна готовність до шкільного навчання дітей з особливостями в розвитку. Монографія. – К.: Вид-во НПУ ім.М.П. Драгоманова, 2008. – 299 с.

56. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 3. – К.: Актуальна освіта, 2006. – 148 с.

57. Типове положення про дошкільні установи, для дітей з порушеннями мовлення

58. Тишина Л.А. Влияние словарной работы на развитие связной речи дошкольников с общим недоразвитием речи / Л.А. Тишина, Г.Р. Кузахметова// Логопедия. – 2007. – №2. – С.59-63.

59. Трофименко Л. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.

60. Ткаченко Т.А.: Учим говорить правильно: система коррекции общего недоразвития речи у детей 6 лет. Пособие для воспитателей, логопедов и родителей. – Москва: Гном и Д. – 2001. – 140 с. – С.12-14.

61. Туманова Т.В. О словообразовательной компетенции детей с общим недоразвитием речи // Логопед в детском саду. – 2006. – №5. – С.17-19.

62. Филичева Т.Б., Чевелева Н.А. Логопедическая работа в специальном детском саду. – М.: Просвещение, 1987. – 464 с.

63. Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. Основы логопеди. – М.: Просвещение, 1989. – 317 с.

64. Филичева Т. Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста: Практическое пособие. – М.: Айрис- пресс. 2004. – 224 с.

65. Хрестоматия по логопедии. /Под ред. Л.С.Волковой. В.И.Селиверстова. – М.: Просвещение, 1997. – Т.2. – 417 с .

66. Черкасова Е. Воспитание речевого слуха у детей с общим недоразвитием речи // Дошкольное воспитание. – 2006. – №11. – С.65-75.

67. Школьник С.Я. Мовні віршовані ігри та вправи з музичним супроводом для дітей-дошкільників, що мають вади мовлення. – Харків: Торнадо, 1999. – 80 с.